

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІРАНУ ТА САУДІВСЬКОЇ АРАВІЇ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Завада Я. І.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби
факультету міжнародних відносин*

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто відносини двох провідних держав Близького Сходу – Ісламської Республіки Іран та Саудівської Аравії – в контексті регіональної безпеки. Висвітлено геополітичні протиріччя між двома країнами, особливо конфлікти в Сирії, Іраку, Лівані і Ємені. В ході дослідження було виявлено, що протистояння між країнами має глибокі історико-культурні, ідеологічні, економічні, політичні причини.

В статье рассмотрены отношения двух ведущих государств Ближнего Востока – Исламской Республики Иран и Саудовской Аравии – в контексте региональной безопасности. Освещены геополитические противоречия между двумя странами, особенно конфликты в Сирии, Ираке, Ливане и Йемене. В ходе исследования было обнаружено, что противоборство между странами имеет глубокие историко-культурные, идеологические, экономические, политические причины.

The article examines the relations between the two leading states of the Middle East, the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia in the context of regional security. The geopolitical contradictions between the two countries are highlighted, especially the conflicts in Syria, Iraq, Lebanon and Yemen. During the study was revealed that the confrontation between countries has deep historical, cultural, ideological, economic, political reasons.

Ключові слова: Перська затока, Ісламська Республіка Іран, Королівство Саудівська Аравія, ядерна програма IPI, ядерна зброя, регіональна безпека.

Постановка проблеми. Дослідження взаємовідносин Ірану та Саудівської Аравії є актуальною науковою проблемою. Це пояснюється подіями, які відбуваються на Близькому Сході. Наприклад, політичні кризи в Сирії, Іраку, Лівані і Ємені, в яких Іран та Саудівська Аравія займають кардинально різні позиції, вихід США з іранської ядерної угоди. Військово-політичне протистояння Саудівської Аравії і Ірану стало одним із головних факторів, що руйнують стабільність у регіоні. Від результату цього протистояння залежить подальша розстановка сил на Близькому Сході.

Аналіз останніх публікацій. У вітчизняній історіографії еволюція взаємовідносин між Іраном та Саудівською Аравією досліджена недостатньо і потребує більш детального розгляду. Широка база досліджень ірано-ізраїльських відносин присутня в російській науковій літературі. Варто відзначити праці таких відомих дослідників, як Алиев А. [2], Мамедова Н. [4], Иванов С. [14].

Проблематика, якій присвячене дане дослідження, займає вагомe місце в діяльності провідних арабських дослідницьких центрів та іранських дослідників. Це, наприклад, Центр стратегічних досліджень Перської затоки в Лондоні, Бахрейнський центр досліджень, Еміратський центр стратегічних досліджень та інші. Також варто назвати іранського дослідника Mousavian S. H. Та його роботу «The Iranian Nuclear Crisis: A Memoir» [3], в якій детально проаналізована ядерна програма Ірану, дипломатична боротьба IPI з міжнародним співтовариством та позиції провідних держав світу.

Отже, основне завдання цієї статті полягає в аналізі взаємовідносин Ірану та Саудівської Аравії та їх впливу на регіональну та міжнародну безпеку.

Виклад основного матеріалу. Історично склалось так, що Іран та Саудівська Аравія ніколи не мали дружніх відносин. Причина полягає в релігійних, культурних та ідеологічних відмінностях, а також вагомo роль відіграє запекле суперництво за панування в регіоні Перської затоки, у мусульманському світі та на міжнародних енергетичних ринках. Проте варто зазначити, що в період 1950-х – 1970-х років їм вдавалось зберігати досить хороші відносини, коли дві країни були стратегічними союзниками США.

Після ісламської революції в 1979 році стосунки значно погіршились, і це було зумовлено низкою чинників. Зокрема, тим, що Іран є шиїтською мусульманською державою, а Саудівська Аравія – сунітською [1, с. 47–56].

У Саудівській Аравії та інших монархіях Перської Затоки проживає значна кількість шиїтів. Шиїтська громада Саудівської Аравії становить за різними даними від 10 до 15% населення країни. Шиїти проживають у Східній провінції королівства оазиси Катіф і ель-Хаса – це надзвичайно багата територія, на якій розташовані нафтові родовища [2, с. 287]. Даний факт створює серйозні проблеми для сунітської правлячої династії країни. Будь-які спроби шиїтів виступити проти монархічної династії сунітів жорстко придушуються. Очевидно, що на території королівства шиїти зазнають значної дискримінації.

Особливий вплив на відносини між країнами мала геополітична ситуація на Близькому Сході, зокрема в зоні Перської Затоки. Аятола Хомейні прагнув експортувати ісламську революцію в мусульманський світ та підтримувати всіх пригноблених мусульман у світі. Такі дії викликали занепокоєння в лідерів Саудівської Аравії щодо можливості подальшого поширення іранської експансії на інші країни Перської Затоки, особливо враховуючи, що значна кількість сунітів проживає на територіях інших країн. У відповідь Саудівська Аравія підтримала вторгнення Іраку до Ірану в 1980 році, сподіваючись, що революційний режим у Тегерані буде знищено. За ініціативою Саудівської Аравії в 1981 році була створена Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) – це арабський альянс, який фактично був створений для протистояння іранській загрозі. У відносинах з Іраном Ер-Ріяд неодноразово давав зрозуміти Тегерану, що для участі ІРІ в колективній системі регіональної безпеки, про бажаність якої Тегеран неодноразово вже заявляв, потрібно відмовитись від прагнень очолити дану організацію.

Після терористичного акту, який відбувся в США 11 вересня 2001 року, відносини Ірану і Саудівської Аравії дещо покращилися внаслідок зміни політики США. Проте це не мало великого значення, оскільки саме у 2000-х роках розвиток іранської ядерної програми почав набувати міжнародного резонансу. Саме це стало ще одним фактором у погіршенні відносин, які фактично і так були непростими. З приходом до влади Махмуда Ахмадінежада у 2005 р. ситуація стала ще більш складною. Незважаючи на це, М. Ахмадінежад за час свого президентства декілька раз відвідав королівство з офіційним візитом. Саудівської Аравія звинувачувала керівників Ірану в прагненні створити ядерну зброю. Оскільки вони та інші арабські держави реально оцінюють стратегічні переваги, які ядерна сила може дати Ірану. Крім того, можливі ядерні аварії в Ірані розглядалися також як реальна загроза [3, с. 6]. У зв'язку з ядерною програмою Тегеран перебував під політичними та економічними санкціями, які ослаблювали країну. Дана ситуація влаштовувала Саудівську Аравію, яка була зацікавлена в поглибленні економічної кризи та в політичній ізоляції Ірану.

Арабська весна та соціально-політичні зміни, які почали відбуватися на Близькому Сході, стали новою віхою погіршення відносин між двома країнами. Основним фронтом політичної боротьби між КСА і ІРІ стала Сирія, на території якої відбувається повномасштабний конфлікт. Іран за допомогою бійців Корпусу вартівих ісламської революції і бойовиків ліванського радикального руху Хизболла допомагають президенту Башару Асаду. Саудівська Аравія займає абсолютно протилежну позицію, виступаючи проти уряду Башара Асада, та прагне його повного відсторонення від влади [4, с. 208].

У конфліктах, які відбуваються на Близькому Сході, Ер-Ріяд та Тегеран, як правило, займають протилежні позиції. Наприклад, якщо розглядати Афганістан, то Тегеран протистояв Талібам і Аль Каїді, хоча вони, як і Іран, є прихильниками шиїтського напрямку. А ось Саудівська Аравія в даному протистоянні, навпаки підтримувала їх. В Іраці та Лівані відбуваються міжрелігійні сунітсько-шиїтські протиріччя, в яких Іран та КСА також захищають різні сторони конфлікту.

Єменський конфлікт між хуситами (шиїтськими повстанцями), яких підтримує Іран, та урядовими військами має складну природу та довгу історію. Ер-Ріяд та Тегеран мали свої інтереси в Ємені ще задовго до війни, але саме загострення та військові дії припали на період, коли переговори щодо ядерної програми підходили до успішного завершення.

Із посиленням позицій хуситів в Ємені А. Салех пішов у відставку, передаючи повноваження віце-президенту М. Хаді. Проте в країні ситуація лише погіршувалася. Не бажаючи віддавати владу Ансар Аллах (угруповання шиїтів-зейдитів), президент Ємену звернувся до світового співтовариства з проханням про допомогу. Коаліція військ арабських країн на чолі із Саудівською Аравією підтримали пропозицію та здійснили інтервенцію [5]. Іран засудив дії Саудівської Аравії та країн Перської затоки та спростував твердження, що втручання в Ємен є законним. Якщо Ер-Ріяд підтримує легітимного президента, то чому він не дотримується такої ж позиції стосовно Сирії?

Збереження контролю над Єменом для Ер-ріяду є стратегічно важливим завданням. Конфлікт набув великого масштабу та може поширитись на територію Саудівської Аравії, що становить пряму загрозу країні, оскільки на сході розташована провінція Єш-Шаркія, на якій проживають шиїти та зосереджені основні запаси нафти країни. Також надзвичайно важливим є збереження контролю над транзитними потоками нафти в зоні Баб-ель-Мандебської протоки, що поєднує Червоне море з Аденською затокою, через яку проходить 15% світового нафтового транзиту. Основний трафік нафти через протоку здійснюється із Саудівської Аравії, Кувейту і Катару в Європу, і його перекриття позбавить ці країни можливості експортувати нафту. Тобто це загрожує енергетичній безпеці, перш за

все, західним країнам. Саудівська Аравія прагне ліквідувати вплив Ірану, який зміцнює власні позиції в Ємені. Проте всі спроби виявляються марними. Іран використовує єменський конфлікт для розширення свого геополітичного і регіонального впливу. Взявши під контроль Ємен, Іран забезпечить собі вихід до Червоного моря і встановить контроль над Баб-ель-Мандебською протокою. Це дозволить Ірану, який вже контролює Ормузьку протоку, повністю впливати на нафтовий транзит із країн Перської затоки [6, с. 662]. Жодна зі сторін конфлікту не хоче поступатись власними позиціями, тому що перемога є надто дорогою.

Проте варто зазначити, що Іран запропонував декілька можливих варіантів вирішення Єменського конфлікту. По-перше, припинити всі іноземні військові операції. По-друге, надати гуманітарну допомогу людям в Ємені. По-третє, відновити національний діалог єменського народу за участю представників від усіх політичних партій та соціальних груп [7]. Крім єменського конфлікту, важливим пунктом розбіжностей між Іраном та КСА є також Бахрейн.

Таким чином, зважаючи на низку причин, Іран та Саудівська Аравія стали запеклими суперниками з абсолютно протилежними інтересами та поглядами. Варто зазначити, що для КСА Іран, перш за все, є основним конкурентом за рівнем енергозапасів у регіоні. За запасами сирої нафти на Близькому Сході Саудівська Аравія займає 1-е місце, Іран займає 2-е місце, Ірак – 3-є місце [8, с. 26]. У період санкційного режиму КСА збільшила видобуток нафти, експорт у США та Європу значно зріс, що дозволило ввести ще більші санкції щодо закупівлі іранської нафти. Насправді Ер-Ріяд зацікавлений у політичній ізоляції Тегерану. Санкції економічно виснажували країну і не давали змоги підтримувати власні позиції в регіоні.

Також західними союзниками та КСА розглядалось питання будівництва трубопроводу в обхід Ормузької протоки, що б дало можливість ліквідувати важливий важіль впливу Ірану. Оскільки Іран неодноразово погрожував тим, що в разі ускладнення ситуації Ормузька протока буде перекрита, що в результаті унеможливить транспортування нафти з країн Перської затоки взагалі.

Переговори Ірану із США та країнами ЄС стосовно ядерної програми викликали в КСА велике занепокоєння та скептицизм. В Ер-Ріяді досить болісно сприйняли спроби адміністрації Б. Обами вступити в прямий діалог з Іраном і вийти з конфронтації, яка триває багато років. Представники Саудівської Аравії сприйняли це як загрозу країні і фактично зраду стратегічного партнерства зі сторони США. Принц Турки ібн Фейсал Аль Сауд зазначив: «По-справжньому дивним було те, що переговори між американцями і Іраном проходили в таємниці від нас. Як можна домовлятися з іранцями в таємниці від нас і при цьому вважати нас близькими союзниками?» [9]. Представники влади в Саудівській Аравії наголошували на тому, що дана угода повинна була ефективно згорнути іранську ядерну програму, сприяти вирішенню регіональних конфліктів, насамперед таких, як сирійський конфлікт, діяльність Хезболла та іранська підтримка опозиційних груп у Бахреїні та Ємені [10, с. 25].

Підписання спільного всеосяжного плану дій (СВПД) збіглося з двома ключовими подіями в королівстві на початку 2015 року. Першою був прихід до влади короля Салмана Абд аль Азіза. Його попередник і зведений брат Абдулла був прихильником жорсткої лінії щодо Ірану, але уникав прямої конфронтації з Тегераном. Другою подією стало взяття штурмом єменської столиці Сани альянсом хусит і колишнього президента Алі Абдалли Салеха на початку 2015 року, яких активно фінансував та підтримував Іран [11, с. 7].

Із підписанням ядерної угоди ситуація кардинально змінилася, значна частина санкцій з країни була знята. Відповідно, відбулося відновлення закупівель іранської нафти Євросоюзом, у результаті чого Саудівська Аравія втратила частину доходу так і своє значення в якості основного постачальника нафти в регіоні [12, с. 73]. Підписання ядерної угоди та зняття санкцій відкрили Тегерану нові можливості, що погіршило становище Саудівської монархії і її союзників.

Плани Саудівської Аравії щодо розвитку власної ядерної програми, а особливо військової її складової частини, не тільки пов'язані з претензіями Королівства на роль регіонального гегемона, а й значною мірою є одним із засобів протистояння ядерним амбіціям Ірану, який є основним конкурентом у боротьбі за даний статус. Це підтверджується висловами офіційних осіб КСА. Наприклад, член комітету в закордонних справах консультативної ради Абдулла аль-Аскар у розпал переговорів щодо ІЯП заявив: «Ми хотіли б, щоб ядерної зброї в регіоні не було. Але якщо Іран його створює, ніхто, навіть міжнародне співтовариство, не зможе завадити робити нам те ж саме» [13].

Саудівська Аравія оголосила програму будівництва 16 енергетичних атомних реакторів до 2032 р. вартістю 112 млрд. дол. [14, с. 20]. Ер-Ріяд не раз заявляв, що прагне диверсифікувати свою енергетику, яка майже повністю залежить від нафти. У Саудівській Аравії вже є договори про співпрацю у сфері атомної енергетики з Росією, Китаєм, Францією, Аргентиною, Південною Кореєю. Звісно ж, вкластися в зазначені терміни навіть за умов сприятливого та стабільного розвитку буде досить непросто. Враховуючи те, що Саудівська Аравія не має достатньої кількості кваліфікованих фахівців, а також належних технологій і нормативно-правової бази для самостійного будівництва та експлуатації АЕС.

Проте реалізація ядерної програми та в майбутньому отримання ядерної зброї КСА може різко ускладнити ситуацію в Близькосхідному регіоні, враховуючи актуальне питання гонки озброєнь, яке прямо пов'язане з розвитком подій навколо іранської ядерної програми.

Таким чином, питання розвитку ядерних технологій власне в безпековому аспекті для Саудівської Аравії є надзвичайно важливим і розглядається в першу чергу як інструмент стримування політики Ірану, хоча з огляду на поточну технологічну підготовленість в Ер-Ріяді швидше досліджували б можливості покупки зброї в інших ядерних державах, зокрема в Пакистані.

На початку 2016 року конфронтація між двома країнами досягла особливого піку, коли в Королівстві Саудівської Аравії стратили шиїтського проповідника шейха Німра ан-Німра, якого звинуватили в підриивній діяльності та тероризмі. За версією керівництва країни, він домагався іноземного втручання у справи Саудівської Аравії, підбурював до повстань, а також не підкорявся її правителям, чим загрожували безпеці королівству. Смерть шейха ан-Німра викликала хвилю обурення та засудження у всьому світі. Багато країн висловили свій протест, включаючи Іран, Ірак, Ліван, Афганістан, Індію та протестуючих шиїтів у Східній провінції КСА, де відбулися масові мітинги на підтримку шейха Німра ан-Німра; протестуючі шиїти зіткнулися зі збройними силами країни. Згідно з даними Human Rights Watch, ці громади зазнавали широкомасштабної дискримінації, в тому числі обмежень у системі освіти та зайнятості в державному секторі [15, с. 4].

Акції протесту відбулися і в Ірані, обурені іранці штурмували та підпалили посольство Саудівської Аравії в Тегерані. У відповідь Саудівська Аравія розірвала дипломатичні відносини з Іраном. Слідом за Саудівською Аравією дипломатичні відносини з Іраном розірвали Бахрейн і Судан.

Заступник міністра закордонних справ Ірану у справах Близького Сходу і Африки Хосейн Амір Абдоллахіан зазначив, що, «роблячи поспішні і необдумані кроки щодо розриву дипвідносин, Ер-Ріяд здійснює стратегічну помилку, яка може тільки посилити загрозу безпеці в регіоні і призвести до ще більшого зростання тероризму і екстремізму» [16]. Більше того, під час нападів на посольства Саудівської Аравії саудівським дипломатам не було нанесено жодної шкоди. Проте істинна причина розриву дипломатичних відносин насправді спричинена не лише даною ситуацією. Розрив дипломатичних відносин між Саудівською Аравією та Іраном робить неможливим вирішення проблем в регіоні – ні в Ємені, ні в Сирії, ні в Іраку. Всі локальні конфлікти в регіоні продовжують зростати. Це позначиться не тільки на стабільності в регіоні Близького Сходу, але й на проблемі біженців [4, с. 207].

Саудівська Аравія виступала проти укладення СВПД, стверджуючи, що в нього закладено недостатньо гарантій безпеки, а також вважаючи, що після встановленого терміну угоди Іран обов'язково продовжить розробки ядерної зброї. Після приходу до влади в США Д. Трампа зовнішня політика країни абсолютно змінилась по відношенню до Тегерану. Загальновідомо, що Д. Трамп був лютим противником ядерної угоди з Іраном, і те, що США вийшли з неї, насправді було прогнозовано. Саудівська Аравія та Ізраїль повністю підтримали рішення США вийти з ядерної угоди, оскільки вважають її недосконалою та недоопрацьованою, тобто неякісною, через відсутність у ній пунктів щодо створення балістичних ракет та підтримки терористичних угруповань у регіоні. Влада КСА закликала до розширення санкцій щодо Ірану під час першого візиту нового державного секретаря США Майкла Помпео в королівство тому, що Тегеран проводить підриивну діяльність, що загрожує стабільності на Близькому Сході.

Саудівська Аравія, безумовно, підтримає будь-які дії і заяви, спрямовані проти Ірану. Королівству вигідно, що США і Ізраїль проводять жорстку політику щодо Тегерану. Після виходу США з ядерної угоди міністр закордонних справ королівства Адель Аль-Джубейр заявив: «У разі розривання угоди з боку Ірану його країна почне розробку ядерної зброї з метою захисту країни від іранської загрози» [18]. Безсумнівно, що отримання Саудівською Аравією ядерної зброї було б надзвичайно вигідно не тільки в контексті її складних відносин з Іраном, а й в контексті арабо-ізраїльських відносин. З огляду на вищезазначене саудівсько-іранські протиріччя мають довгу історію і з роками ставали лише сильнішими. Це стосується, перш за все, безпекової, політичної, економічної сфери життя.

Висновки. Отже, ключовою причиною конфлікту є амбіції двох потужних держав регіону – ІРІ і КСА, які прагнуть до розширення власних сфер впливу, перш за все, в Іраку, Сирії, Лівані, Ємені і Бахреїні та прагнуть стати абсолютним лідером у регіоні Близького Сходу. Сьогодні жодних перспектив у налагодженні відносин між країнами не передбачається. Навпаки, кількість спірних питань зростає.

Література:

1. Кепель Ж. Джихад: Экспансия и закат исламизма / [Пер. с фр. В.Ф. Денисова]. М: Ладомир, 2004. 468 с.
2. Алиев А.А. «Национальное» и «религиозное» в системе межгосударственных отношений Ирана и Ирака в XX веке. М.: ИНИОН, 2006. 400 с.
3. Mousavian S. H. The Iranian Nuclear Crisis: A Memoir. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2012. 598 p.
4. Иран в мировой политике. XXI век / [М.С. Каменева, И.Е. Федорова и др.]; под ред. Н.М. Мамедова. М.: ИВ РАН, Издатель Воробьев А.В., 2017. С. 260
5. مدد میدقتو حل اص ن ع قن اص حل ا عزن ىل ع امتقفاوم تدبأ ةي دوعس لا : ةف ي حص
ي ثو ح لا ىل ع بر ح لا ي ف ير كس ع (Посол аль-Джубейр: мы координировали действия с союзниками во главе с Америкой). Аль-Арабия, 2015. URL: <http://bit.ly/20CVp4b>.
6. Jeneau T. Iran's policy towards the Houthis in Yemen: A limited return on a modest investment. Oxford: International Affairs, 2016. Vol. 92(3). P. 647.
7. ن م ل ا ب ق ر د ن ا ر ا ت س ا س ا ه ف ل و م (Компоненты политики Ирана в отношении Йемена). URL: <http://www.irna.ir/fa/News/81649912>.
8. The OPEC Annual Statistical Bulletin: International government publication: 52 nd edition / [A.M. Fantini, M. Quinn]. Vienna: Organization of the Petroleum Exporting Countries, Statistics Unit, 2017. 145 p.
9. Bhadrakumar M. The Saudi Anger Has Many // Strategic Culture Foundation. 2013. URL: <https://www.strategic-culture.org/news/2013/12/24/the-saudi-anger-has-many-faces-i.html>.
10. Mohseni P. Iran and the Arab World after the Nuclear Deal. Cambridge: Harvard Kennedy School, 2015. 86 p.
11. Soage A.B. What is really behind the Saudi-Iranian cold war? // Instituto Español de Estudios Estratégicos. 2017. № 71. 15 p.
12. Wehrey F. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation and Implications for U.S. Policy. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008. 130 p.
13. Трофимов Я. Саудовская Аравия думает о создании ядерного оружия. Ведомости. 2015. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/05/07/saudovskaya-araviya-dumaet-o-sozdanii-yadernogo-oruzhiya>.
14. Иванов С. Ядерная программа Саудовской Аравии. Зарубежное военное обозрение. 2014. № 3. С. 19–21.
15. Saudi Arabia and Iran – The Escalation in Tensions. Oxford: A Drum Cussac Global View, 2016. 16 p.
16. Саудовская Аравия разорвала дипломатические отношения с Ираном. ТАСС. 2016. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2570286>.
17. Воля В. Иранская игра Трампа и игра Трампом // Украинский Институт Анализа и Менеджмента Политики. 2018. URL: [file:///Users/administrator/Downloads/ukrainskiy_institut_analiza_i_menedzhmenta_politiki_-_iranskaya_igra_trampa_i_igra_trampom._chast_2_-_2018-05-16%20\(2\).pdf](file:///Users/administrator/Downloads/ukrainskiy_institut_analiza_i_menedzhmenta_politiki_-_iranskaya_igra_trampa_i_igra_trampom._chast_2_-_2018-05-16%20(2).pdf).